

MODERN ŞEHİR ÖRNEĞİ

Modern şehir şekli nedir? Ankara bu şekle ne derecede uyuyor? Şehirlerin büyümesi ne gibi meseleler doğuruyor? Bu suallerin cevabı aşağıdaki yazının mevzuudur.

Sabahleyin işinize giderken sigaranızı aldığımız tütüncünün, veya aspirin için uğradığımız eczanenin mevkiini tayin eden bir takım âmillerin mevcut olduğunu ihtimal hiç düşünmemişsinizdir. Esasen tütüncü veya eczacının kendisi de bu âmillerin farkında değildir. Aynı suretle, oturduğunuz semti de tesadüfî âmiller tayin etmiş görünür. Bir ahpap tavassut etmiş, veya bir kiralık ilânını görmüşsünüzdür. İçinde yaşadığımız cemiyetin hâdiseleri ayrı ayrı fertler bakımından görüldüğü zaman, o hâdiseler hep böyle tesadüfe veya fertlerin arzularına tebliğ imiş gibi görünürler. Lâkin hâdiseler top yekûn ele alındığı takdirde manzara değişir. Umumî, az çok sabit âmiller meydana çıkar. Bir şehrin toprak üstünde aldığı şekil için de bu böyledir. Muhtelif neviden dükkânların, yazıhanelerin, eğlence yerlerinin, apartmanların, evlerin bir şehir dahilinde yayımı muayyen bir şekildedir; ve modern hayat şartlarının mevcut olduğu her yerde bu modern şehir şekli, az çok mahallî değişikliklerle, kendini gösterir.

Şehirler yalnız toprak üstünde muayyen bir şekil almakla da kalmazlar, şehirlerin büyümesi de muayyen bir tarzda olur. Umumiyetle, şehirlerin büyümesinden bahsedildiği zaman sadece nüfusun artması anlaşılır. Şehrin kapladığı saha ne tarzda genişler? diye bir sual hatıra gelmez; çünkü ilk nazar da böyle bir sual basit, hattâ manasız görünür. Şehrin etrafındaki boş arsalarla yeni binalar yapılarak yeni mahalleler vücuda gelir, şehir genişler, diye cevap verilebilir. Fakat şehir büyürken yalnız yeni evler inşa edilmez; ticarethanelerin, bankaların, sinemaların, otellerin de miktarı artar. Bankalar ve ticarethaneler gayet tabiidir ki şehrin kenarında inşa edilemez. Bu müesseselerin şehrin merkezinde bulunması lâzımdır. Şehrin merkezinde ise halî arazi yoktur, orası esasen iskân edilmiş bir haldedir. Şu halde bu yeni müesseseler daha evvelden mevcut binaların yerini alacaktır; onlar yıkılacak, bu yenileri inşa edilecektir. Filhakika şehirler, merkezden muhite doğru yayılarak büyürler.

Modern şehirler eski kasabalar gibi mütecanis bütünler değildir; birbirinden çok farklı mıntakalara ayrılmışlardır. Bu mıntakalar, iş hayatının, ticaretin, malî müesseselerin, idarî fonksiyonların (hükümet, belediye daireleri v.s.), eğlence mahallerinin toplandığı bir merkez etrafında teşkilâtlanmışlardır. Bu merkezin etrafında muhtelif neviden ikametgâh mıntakaları vardır: Pansiyonlar ve kiralık odalar, amele mahalleleri, apartmanlar mıntakası, tek evlerden müteşekkil mahalleler, ve nihayet en dışta, varoşlarda, büyük, zengin evleri mıntakası.... Şehir büyürken iş merkezi hemen yanındaki mıntakaya yayılır; bu mıntaka da daha dış tarafta olan mıntakayı “istilâ” eder; ve bu suretle şehir merkezden muhite doğru genişler. Modern şehirler

dinamiktir. Kısa bir zaman zarfında mıntakaların haricî görünüsü ve oturan halkı değişir. Yirmi, yirmibeş sene evvel yüksek tabakanın oturduğu mahalleler, iş merkezinin genişlemesiyle itibardan düşer, amele ve taşradan muhaceret eden gruplar tarafından işgal edilir. Eski aileler şehrin daha dış taraflarına çekilir.

İş merkezinin ikametgâh mıntakalarına doğru yayılması, iş merkezinin etrafında bir “ıntikal ve inhitat” mıntakası yaratır. Bu merkezin hemen civarındaki arsaların fiyatı çok yüksektir; arsa spekülasyonu yapılır; çünkü buraları müstakbel bankaların, ticaretanelerin, sinemaların, v.s. yeridir. Arsaların üstündeki binalar ise harap ve bakımsızdır; zira bunlar nasıl olsa yıkılacak, yerlerine saydığımız müesseseler kurulacaktır. Arsaları yüksek kıymette olan bu bakımsız, eski binaların kiralari düşüktür. Şehre hariçten, köyden, kasabadan, veya diğer memleketlerden iş bulmak için gelen halk, bu kiralari ucuz ve iyi ailelerin rağbet etmediği intikal mıntakasına yerleşir. Muhtelif milliyet ve din gurublarının ayrı ayrı mahalleler teşkil ettiği görülür: İtalyan mahallesi, Yahudi mahallesi gibi.. “İntikal ve inhitat mıntakası”na aynı zamanda şüpheli işler gören zümre ve bu zümreye hizmet eden cürüm ve sefahat müesseseleri yerleşir: Kumarhaneler, meyhaneler, fuhuş evleri gibi.. Bu müesseselerin içtimâî şöreti fena olduğundan şehrin başka mıntakalarında pek tutunamazlar. Şehirde fakirliğin, aile bozukluğunun, boşanmanın, serseriliğin, avare çocukların, cürüm ve cinayetlerin bilhassa toplandığı yer bu “ıntikal ve inhitat mıntakası”dır.

Muhtelif mıntakaları ile bir şehri, muhtelif büyüklükte delikleri olan bir kalbur benzetebiliriz. Nüfus adeta bu kalburdan elenerek ayrılmış ve şehre yayılmıştır. Diğer bir tabirle her mıntaka kendine uygun olan nüfusu seçer. Mıntakalar yalnız haricî görünüşleri, sokakları ve binaları ile değil, nüfusu ve sosyal hayatları ile de birbirinden ayrılır. Kadın-erkek nisbeti, çocuk miktarı, ölüm, doğum nisbetleri mıntakadan mıntakaya değişir. Boşanma ve evlenme nisbetleri, oturulan yerin sahibi veya kiracısı olmak vaziyeti de aynı suretle tahavvül eder. Sosyal hayat bakımından da her mıntaka adeta kendi başına bir âlemdir, hayat seviyeleri ve tarzları büyük bir tenevvü gösterir. Bu mıntakalar ancak iktisadî organizasyon ve idarî teşkilât ile birbirine bağlanır, bir bütün, bir “şehir” teşkil eder. Bu mıntakalar, iktisadî organizasyonun nüfusu zengin, orta halli ve fakir gibi kısımlara, ve meslek zümrelerine ayırmasının toprak üzerinde ifadesidir; ve bu mıntakalar, aynı belediye ve devlet teşkilâtına tâbi olmakla da birleşmiştir.

Modern şehirlerin hülâsa ettirdiğimiz bu vasıflara Amerika şehirlerinde en bariz bir şekilde görünür; çünkü bu şehirler yenidir, doğrudan doğruya modern tekniğin ve iktisadî âmillerin mahsulüdür. Halbuki uzun bir tarihi olan eski şehirlerde, Avrupa şehirlerinde, tarihî şartlar modern şartların tesirini tadil eder. Maamafih, bu şehirlerde dahi esas vasıflar, sosyal mıntakalara ayrılış, bir merkez etrafında toplanma aynıdır.

Modern şehirleri yaratan şartlar memleketimize de girmiş bulunuyor. “Şehirleşme Davamız” adlı makalede, şehirlerimizin çoğunun kasaba olmaktan kurtulmadıklarını, fakat süratle değişmekte olduklarını söylemiştik. Acaba değişmekte olan bu şehirlerimizin toprak üstünde aldığı şekil nedir? Ve sualin cevabını araştırmak niyeti ile geçen sene Ankara’nın tetkikine başladık. İlk aldığımız neticeler, bu şehrimizin, umumî hatları itibarı ile, “modern şehir” şekline uyduğunu gösterdi. Yalnız,

eski kasaba şeklinin izleri tamamı ile kaybolmamış. Diyebiliriz ki Ankara, “kasaba” olmaktan “modern şehir” olmağa geçişin güzel bir misalidir. Toprak üstündeki şekli itibarile kasaba, modern şehre nisbetle çok daha mütecanis bir bütündür, bariz bir surette mıntakalara ayrılmamış, nüvelenmemiş, yani merkezi bir iş mıntakası etrafında şekilleşmemiştir. Şüphesiz kasabanın da bir “çarşı”sı vardır; fakat nihayet bu büyükçe bir pazar yeridir; perakende ticaret yapan küçük dükkânlardan müteşekkildir. Sınaî faaliyet ticaretten ayrılmış olmadığı için, sınaî mıntaka mevcut değildir. Kasabada dükkânlar sokakların iki tarafındadır. Evler de hemen dükkânların üstünde ve arkasında.. Ticaret ve sanayi mıntakası ile ikametgâh mıntakaları birbirinden ayrılmamıştır. Zenaatlar da muayyen sokaklarda toplanmıştır. İşte eski Ankara hâlâ bu vaziyettedir. Evlerle dükkânlar yanyanadır: Sokakların bir kısmı kasaba pazar yerlerinin ve zenaatlerinin ismini taşır: Koyun Pazarı, At Pazarı, Bakırcılar gibi... At Pazarı civarında hâlâ eski kervanların uğrağı olan hanlar vardır.

Maamafih, Ankaranın bu eski kasaba kısmında dahi büyük değışmeler olmuştur. Yangınlar ve yeni Ankaranın inşası bu değışmeleri mümkün kılmıştır. Hisarın garp cephesinde eskiden bedesten ve kervansaray varmış. (Burası şimdi müze haline konuluyor). Osmanlı bankasının eski binası hâlâ mevcut. Şimdi rakı fabrikası olmuş. Yanmış bir binanın cephesinde eski dükkân sahibinin ismini okumak mümkün... Bugün buraları hemen tamamiyle terk edilmiş bir haldedir. Yeni Ankaranın tesisiyle çarşı tepeden aşağıya doğru inmiş.. Bunun için bu günkü Ankaranın iş merkezi hemen tepenin eteğinde olan Ulus Meydanıdır. İş hayatının tepenin yukarisından aşağıya doğru inmesi bugün de devam ediyor. Tepenin yukarisında, eski çarşıda, vaziyetini düzelten esnaf ve tüccarlar, Ulus Meydanından yukarı çıkan asfalta iniyorlar.

Ankaranın iş mıntakası daha teşekkül halinde, yerini değıştirme halinde olduğu için bu mıntaka derli toplu, az çok, dairevî bir cüzü tam teşkil etmiyor. Ulus Meydanından Saman Pazarına kadar bir cadde üzerine dükkânlar sıralanıyor. Eski iş mıntakası bu suretle değışirken, yeni, büyük Ankara'nın ihtiyaclarına cevap veren yeni bir iş mıntakası da teşekkül ediyor. Ulus Meydanı ve oradan ayrılan üç ana cadde bu mıntakanın esas çerçevesini teşkil ediyor. Şimdiki halde bu iş mıntakasının hakim iktisadî müessesesi bankalardır. Yerli Mallar Pazarı müstesna, henüz büyük ticaretaneler belirmemiştir. Halbuki modern şehirlerin iş mıntakasında göze çarpan müesseselerin başında bonmarşe nevinden, çeşitli eşya satan, birkaç katlı büyük ticarethaneler gelir.

İş mıntakasına mücavir olan sahanın eski Ankara cihetindeki kısmı bir intikal sahası haline gelmiş veya gelmektedir. Eski Ankaralı aileler evlerini satarak veya kiraya vererek, bu mahallelerden çekiliyorlar. Bir kısmı eski Ankaranın daha arka kısmına, Cebeciye doğru olan kısmına gitmişler, bir kısmı Yenişehire, bir kısmı da mülklerini satarak başka Anadolu şehirlerine göçmüşler. Bu sahanın bazı kısımlarına küçük esnaf, işçi aileleri yerleşmiş, diğer kısımlarına ise küçük memur aileleri... Eski Ankara evlerinin haricî görünüşleri eskisi gibi devam etmekle beraber, değışen hayat şartlarına uygun olarak iç taksimatı değışiyor, ilk ve üst katlar ayrı ayrı kiraya veriliyor, ve bunun için de üst katlara ayrı mutfak ve saire yapılıyor. (Geçen sene Ankara'nın eski tüccarlarından birinin evini gördüm. Avluda develer için ahırlar

vardı. Şimdi develerle ticaret yapılmadığından, bu ahırları yıktırarak oda yaptırıyor, evini genişletiyordu.)

Ankara'nın büyümesi bazı cihetlerden hususiyetler gösteriyor: Birincisi, Ankaranın birdenbire çok kısa bir zaman zarfında büyümesi; ikincisi bu büyümenin umumiyetle garp şehirlerinde olduğu gibi ticaret ve sanayi ile ilerlemesile değil de, şehrin hükümet merkezi yapılmasıyla meydana gelmesidir. Bu iki şart Ankaranın toprak üzerinde aldığı şekle de tesir etmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz iş mıntakasının yanındaki saha, şehre işçi, hizmetçi, küçük esnaf olarak gelenleri istiaba kâfi gelmedi; hem de şehrin nüfusu süratle arttığından, bu mahallelerdeki evlerin kiraları da, diğer şehirlerdeki kira seviyesine nisbetle oldukça yüksektir. (Geçen sene dar sokaklardan birinde, iki basık ve karanlık odası olan bir katın kirası yirmi beş lira idi). Bu vaziyette, işçi, seyyar satıcı v.s. zümreleri bu mahallelerde de tutunamazdı. Bundan dolayı eski şehrin arkasında, çıplak tepelerde toprak damlı, birer ikişer odalı kerpiç evler türedi. Bu mıntaka da bir "yenişehir"dir; on, onbeş sene evvel mevcut değildi. Bu mahallelerde iktisadî kudreti en düşük olan halk oturur; ekseriyeti diğer vilâyetlerin kasabalarından, köylerinden gelmiştir. Halk arasında bu mahalleler gelenlerin menşesine göre kısımlara ayrılmıştır. Yolda rastladıklarınıza sorunca şöyle cevaplar alırsınız: "Te ötede Çankırılılar var, bu tarafta Erzurumlular, Kürt mahallesi, Tatar mahallesi..." Umumiyetle bu mahalleler, yukarıda anlattığımız "intikal ve inhitat mıntakalara"nın vasıflarını haizdir.

Şehrin hükümet merkezi oluşu hariçten büyük bir memur kitlesinin gelmesine sebep olmuştur. Bu nüfus da eski şehrin çerçevesine sığamadı. Yeni Şehir bu kitlenin oturduğu mıntakadır. Maamafih, memur zümresinin bir kısmı da eski Ankara'dadır. Hattâ polis memuru, köy vergi tahsilatı gibi memurluk merdiveninin ilk basamaklarında olanlara kerpiç evler mıntakasında da rastlamak mümkündür. Yeni Şehir, apartmanlar ve tek evler mıntakaları olarak ikiye ayrılabilir. Şehir büyüdükçe tek evler şehrin dışına doğru çekilmektedir. Evvelce Sıhhiye ve Kızılay civarına tek evler yapılmış; bunlar şimdi etrafta yükselen apartmanlar arasında kaybolmuş gibidir. Tek evler mıntakası şimdi Kavaklıdere ve Çankayaya doğru uzanıyor. Şehrin en dış mahalleleri olan bu semtler en yüksek tabakanın oturduğu yerdir. Bir de Bahçeli Evler cihetinde tek evler mıntakasının inkişafı beklenebilir. Bu mıntakada tek evlerden müteşekkil bir "kooperatif" mahallesi daha belirmiştir. Dikmen, Keçiören, Etlik gibi yerlerin de zamanla şehrin dış mahallesi, haline gelecekları söylenebilir.

Görülüyor ki, Ankaranın aldığı şekil umumî hatlarıyla modern şehir tipine uygundur. Değişmekte olan diğer şehirlerimizde de aynı neviden mıntakaların teşekkül edeceğini şimdiden kestirmek mümkündür. Modern şehirlerin bu saydığımız vasıfları, şehir plancılığı ve şehir sosyal hayatını tanzim etmek bakımından dikkate alınması lâzım gelen bazı mühim meseleler ortaya koyuyor. Şehirlerimizin plânlarını yaparken, bir şehrin nasıl büyüdüğünü, toprak üstünde ne şekil aldığını göz önünde bulundurmamak lâzım gelecektir. İş mıntakası, apartmanlar, tek evler mıntakası, büyük caddeler, parklar, elektrik ve gaz tesisatı hep modern şehirlerin dinamik vasfı göz önünde tutularak tesbit edilmelidir. Fakat bunlardan daha da mühim olan bir nokta var: Şehirler teşekkül eder ve büyürken sosyal inhitat mıntakaları meydana geliyor. Bunlar içtimaî çözülme (desorganisation) sahasıdır. Cürümler, cinayetler,

serseri çocuklar, bozuk aileler hep bu sahada toplanır. İnhitat mıntakalarının mevcudiyeti garp şehirlerinde mühim mesele teşkil etmiş, reform hareketleri doğurmuş, halka temiz ve ucuz bir tarzda mesken temin etmek için resmî ve hususî teşekküllerin belirmesine sebep olmuştur. Bu mıntakalarda gençlik teşkilâtı yapılmış, dinî teşekküller şubeler açmış, sosyal hayatı tanzim etmeğe çalışmışlardır. Bütün bu gayretlere rağmen mesele kökünden halledilmemiştir. Şehirlerimiz değişir ve büyürken biz de bu gibi meseleleri evvelden önliyen tedbirleri almalıyız. Memleketimizde ticaret, sanayi ve modern teknik ilerledikçe şehirlerimiz çoğalacak ve büyüyecektir. Bunun için şehirlerin doğurduğu meseleleri münakaşa etmeği faydalı buluyoruz.

Yurt ve Dünya, Sayı 6, Haziran 1941